

Manuel Milà i Fontanals i l'impacte de l'estètica a Espanya en el segle XIX

Ignasi ROVIRÓ ALEMANY

Universitat Ramon Llull. Facultat de Filosofia
Grup de Recerca Filosofia i Cultura

RESUM: L'obra estètica de Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) representa un pas fonamental per a l'entrada i la consolidació d'aquesta disciplina en la universitat espanyola del segle XIX. El seu *Manual de estètica* (1848) és el primer text d'aquest tipus que es comercialitza a Barcelona i a l'Estat espanyol. Aquesta primera obra respon a la necessitat que el mateix Milà i Fontanals tenia de disposar de textos impresos per als universitaris que cursaven l'assignatura de literatura general segons les disposicions del pla d'estudis del 1846. De manera simultània a aquesta primera obra estètica, publica altres manuals, com ara *Manual de retòrica y poètica* (1848), *Manual de declamación* (1848), *Manual de historia antigua* (1849) i *Manual de historia de la Edad Media* (1849). Aquests manuals són breus exposicions del programa oficial de la universitat, que en el cas del de filosofia va ser publicat el 1846 per Gil de Zárate. L'estètica que presenta Milà té una doble característica. Primerament, és pensada com un estudi introductori a la literatura des d'un vessant filosòfic i, segonament, és una adaptació de les posicions filosòfiques de Victor Cousin. En les posteriors edicions (1857, 1869, 1873, 1877 i 1884) va desapareixent aquesta última influència per a deixar-s'hi sentir lentament les influències tomistes. En canvi, serà una constant en Milà i Fontanals pensar l'estètica com a propedèutica de la literatura.

PARAULES CLAU: estètica, filosofia catalana, Milà i Fontanals.

Manuel Milà i Fontanals (1818-1884) no va ser mai catedràtic d'Estètica. El 1846 va guanyar la càtedra de Literatura a la Universitat de Barcelona i és des d'aquesta disciplina que va elaborar els seus estudis sobre estètica. El 1848 publicà el *Manual de estètica*, el primer text del seu gènere. Posteriorment edità *Principios de estètica* (1857), *Principios de estètica y literatura* (1869), *Principios de literatura general y española* (1873 i 1877) i *Principios de literatura general (teoría estètica y literaria)* del 1884.

En aquesta contribució prenem la primera obra estètica de Milà com a motiu per conèixer el naixement de la disciplina a Catalunya i a Espanya i per fer un repàs a les produccions acadèmiques més importants. Amb el text del 1848, Milà i Fontanals es-

devé introductor de l'estètica com a propedèutica a la literatura. Però, com veurem, Milà aplicava les normatives que la legislació li marcava. D'altra banda, l'estètica s'introdueix a partir de quatre disciplines: la literatura, la metafísica, la psicologia i lògica i la retòrica.

L'estètica com a disciplina universitària té una història ben curiosa a Espanya, marcada pels esdeveniments polítics i per les legislacions. A Barcelona, no es normalitza com a matèria d'estudi universitari fins ben entrat el segle XX. Les màximes autoritats acadèmiques de l'Estat espanyol mai no varen acabar definitivament de creure en aquesta disciplina. Això explicaria el fet que el seu estatut és oscil·lant. A la Universitat Central de Madrid s'incorporà l'assignatura el 1858, després d'una polèmica del catedràtic Sanz del Río amb l'Administració respecte a la Llei Moyano del 1857. A la Universitat de Barcelona, l'assignatura s'hi incorporà deu anys més tard, el 1868, però per poc temps, ja que, com veurem més endavant, desaparegué el 1873. El primer catedràtic d'Estètica va ser Ramon Manuel Garriga Nogués.¹ A partir del 1873, l'assignatura desaparegué de les aules universitàries barceloneses (i de totes les altres universitats espanyoles, llevat de la Central de Madrid) i retornà cinquanta-vuit anys més tard, amb la reforma universitària que portaria l'autonomia a la Universitat de Barcelona (1931). D'aquesta segona època, el primer catedràtic va ser Pere Font i Puig (1931), que obtingué la càtedra «acumulada».² Però quan de fet es dota la càtedra d'Estètica és el 1949³ i el primer catedràtic amb sou íntegre va ser Francesc de Paula Mirabent (que ja havia impartit l'assignatura el 1946 i obtingué la càtedra el 1950). Posteriorment, l'ocupà José M. Valverde (1955).

ELS PLANS D'ESTUDI

Si donem crèdit al testimoni de Gil de Zárate,⁴ la primera vegada que es va sentir a les aules espanyoles la paraula estètica va ser el 1846, com a resultat de l'aplicació del Pla Pidal (1845). Gil de Zárate va incorporar l'estètica com a disciplina auxiliar de

1. Ramon Manuel Garriga Nogués (Vic, 1835 - Barcelona, 1906). Doctor en filosofia per la Universitat de Madrid (1863), catedràtic d'Hebreu de la Universitat de Santiago (1863) i de Grec de la Universitat de Barcelona (1867). Va ser degà de la Facultat de Filosofia (1899) i rector de la Universitat de Barcelona (1900). Llegim en el seu expedient: «Habiendo aceptado la Ex. Diputación Provincial de Barcelona, completamente autorizada por el Gobierno, establecer desde el curso de 1868 a 1869 la enseñanza del doctorado en todas las facultades, el Claustro de la de filosofía y letras le designó para la asignatura de Estética que viene desempeñando desde entonces, además de la cátedra de que es titular.» Arxivi històric de la UB, Expedients.

2. Això significava que no rebia cap sobresou per ensenyar estètica. Font ja era catedràtic de Psicologia (1923) de la UB i acceptà d'impartir estètica a partir del 1931. El seu expedient diu: «Desempeñó en concepto de acumulada, pero sin derecho a retribución alguna la cátedra de Estética» (08/12/1931). Arxivi històric de la UB, Expedients.

3. BOE, núm. 317 (13/11/1949), p. 4761. Pocs anys abans (1941), l'Escola de Belles Arts de Barcelona va inaugurar l'assignatura d'estètica, amb Guillem Díaz-Plaja de catedràtic «con carácter gratuito»: BOE, núm. 340, p. 9521. <<http://www.boe.es/datos/imagenes/BOE/1941/340/A09521.tif>>

4. Antonio GIL DE ZÁRATE, *De la instrucción pública en España*, tom III, Madrid, Imprenta del Colegio de Sordo-Mudos, 1855. «... para asentar la literatura en las anchas bases que quiere la civilización moder-

la literatura. Aquesta subsidiarietat es veu clarament en els *Programas para las asignaturas de filosofía publicados por la Dirección General de Instrucción Pública*.⁵ Quan exposa els continguts específics de la literatura, divideix aquesta assignatura en tres parts: «filosòfica o estètica, preceptiva e histórico-crítica».⁶ El text de Milà i Fontanals del 1848 serà una aplicació de les determinacions que aquí s'exposen.

Però per arribar a veure l'estètica com a disciplina autònoma haurem d'esperar l'aplicació de la Llei Moyano. El Real Decreto aprobando los programas de estudios de las Facultades de Filosofía y Letras, Ciencias exactas, físicas y naturales, Derecho, Medicina y Farmacia, del Ministerio de Fomento d'11 de setembre de 1858 vol ser una primera concreció d'aquella llei d'instrucció pública, aprovada un any abans. En l'article 4, s'hi determina que aquells alumnes que vulguin aspirar al grau de doctor han d'estudiar dues assignatures: història de la filosofia i estètica. El professor Rafael V. Orden Jiménez⁷ mostra com la introducció de l'estètica, que no era prevista en la Llei Moyano, és a causa d'una reivindicació que Sanz del Río interposà contra el Ministeri. Era una reivindicació laboral i ideològica. El gener de 1858 havia entrat un nou Govern, presidit per O'Donnell. Sanz del Río es veuria beneficiat per aquest fet, ja que eren els governants més ideològicament propers a ell. Al capdavant de la Direcció General d'Instrucció Pública hi havia Eugenio Moreno López, a qui Sanz del Río elevà la seva queixa. En una carta de primers de juliol de 1858, Sanz del Río li deia que tot i que la Llei Moyano tenia alguns defectes importants no calia derogar-la, sinó que es podien esmenar algunes de les mancances a través d'un reglament. Li recomanava algunes qüestions de procediment en l'adjudicació de les càtedres, li demanava que utilitzés tota la seva influència perquè l'Església no tingués el control dels instituts, li suggeria que trobés la manera de dedicar fons a la formació del professorat, ja fos creant associacions lliures de professors o bé enviant a l'estranger els millors llicenciats. També li demanava que es recuperés la Escuela Normal de Filosofía, suprimida el 1852 pel ministre Ventura González Romero. El Real Decreto aprobando los programas de estudios de las Facultades de Filosofía y Letras..., d'11 de setembre de 1858, determinava que la carrera de filosofia i lletres s'havia de fer en cinc anys i en tres trams: el batxillerat, la llicenciatura i el doctorat. El batxillerat i la llicenciatura eren de dos cursos. El doctorat, d'un sol curs. Al batxillerat s'havien d'estudiar les assignatures de «principios generales de literatura y literatura española, literatura clásica, griega y latina, estudios críticos sobre los prosistas griegos, geografía, historia universal» i l'assignatura que era més filosòfica: *metafísica*. Per a obtenir la llicenciatura, calia aprovar «historia de España, estudios críticos sobre los poetas

na [...], se necesitaba y se creó un curso de *Literatura general*, debiéndose principiar por la *Estética*, palabra que por primera vez resonaba en nuestras aulas» (p. 118).

5. *Programas para las asignaturas de filosofía publicados por la Dirección General de Instrucción Pública, con arreglo a lo dispuesto en la Real Orden de 24 de julio de 1846*. Madrid, Imprenta Nacional, 1846.

6. *Programas para las asignaturas...*, p. 113.

7. Orden Jiménez (2001), p. 241-271.

griegos» i «lengua hebrea o àrabe». La novetat venia sobretot en els cursos de doctorat: s'hi havia d'estudiar estètica i història de la filosofia. És la primera vegada que en la legislació espanyola l'estètica rep la consideració d'una assignatura consistent en ella mateixa. Orden Jiménez creu que la introducció d'aquesta disciplina pot obeir també al desig de destronar els cànons caducs de la creació artística.⁸ El fet d'haver-hi una càtedra d'Estètica per primera vegada significava que els estudis, articles, llibres... sobre aquesta disciplina eren un mèrit per a qui hi volgués oposar. Més que una nova sortida professional que podia tenir el filòsof, era una oportunitat per a aquells que volien fer carrera acadèmica. Tot i això, hi havia una única càtedra a ocupar: la de la Universitat Central de Madrid, que sembla que quedà inactiva fins al 1864, quan hi entrà Francisco Fernández González,⁹ alumne de Sanz del Río. A les altres universitats espanyoles, els era prohibit d'oferir els estudis de doctorat.

Tot apunta a veure que sobre l'estètica s'aboca una polèmica extrauniversitària. Els lliberals la veuen com una disciplina que pot incorporar una onada de modernitat, mentre que els moderats hi veuen els perills de trencar l'ortodòxia existent. Aquesta suposició podria quedar corroborada pel fet que quan retornen els moderats al poder modifiquen la distribució dels estudis de la Facultat de Filosofia i Lletres.¹⁰ El 1866 la nova remodelació fa caure l'estètica i la torna com a propedèutica de la literatura. En el preàmbul del Decret del 9 d'octubre de 1866, el ministre Manuel Orovio escrivia: «En septiembre de 1858 se publicó el programa general de estudios de la Facultad de Filosofía y Letras, y en su virtud se introdujeron alteraciones tales, que bien puede decirse que con ellas se amenguaron, si es que del todo no se perdieron, los beneficios que la ciencia y las letras podían y debían prometerse de aquella importante Facultad.» Amb aquestes noves disposicions del ministre Orovio, el batxillerat quedava en tres anys (1r: «principios generales de literatura con aplicación a la española, geografía histórica, lengua griega»; 2n: «literatura latina, historia universal, lengua griega» i 3r: «literatura griega, continuación de la historia universal, estudios superiores de psicología y lógica») i la llicenciatura en dos (4t: «estudios superiores de metafísica y ética, historia de España, lengua hebrea o ára-

8. «La pretensión política perseguida por los nuevos dirigentes docentes con la introducción de esta nueva asignatura pudo ser la de influir desde la Filosofía en la labor artística y, en concreto, en la literaria, esto es, lo deseado era impedir que la Literatura quedase al arbitrio de la mera creatividad y de los cánones heredados del pasado, y fuese sometida, en cambio, al control de las ideas facilitadas por la razón...» Orden Jiménez (2001), p. 264.

9. Albacete, 1833 - Madrid, 1917. Filòleg, historiador i «orientalista». Primer catedràtic d'Estètica de l'Estat espanyol. Divulgador del krausisme. Autor de diversos tractats d'antropologia i sobre la bellesa.

10. Deia el ministre Manuel Orovio en el Reial Decret de 9 d'octubre de 1866: «La Facultad de Filosofía y Letras no está llamada en España, ni lo está en ningún otro país, a contar con un inmenso número de alumnos como las Facultades de Derecho y Medicina.» Val la pena llegir els següents articles: «Artículo 1º. Habrá en la Universidad Central [Madrid] una Facultad de Filosofía y Letras, en que se den los estudios completos hasta el Doctorado inclusive» i «Artículo 3º. Habrá Facultad de Filosofía y Letras hasta el grado de Licenciado en las Universidades de Sevilla, Granada y Barcelona; y hasta el grado de Bachiller en las de Salamanca y Zaragoza.» Vegeu <<http://www.filosofia.org/mfa/fae866b.htm>>

be»; 5è: «literatura española, continuación de la historia de España i lengua hebrea o árabe»). El doctorat, en un sol curs, el formaven dues úniques assignatures: història de la filosofia i literatura estrangera. Aquesta última disciplina substituïa l'estètica. Vistes les assignatures, hi ha tres càtedres pròpiament filosòfiques: la de Psicologia i Lògica (en el batxillerat), la de Metafísica i Ètica (en la llicenciatura) i la d'Història de la Filosofia (en el doctorat).

Però els liberals varen tornar al poder el 1868 i de nou reformaren la Facultat de Filosofia i Lletres. Es restaurava l'estudi del doctorat tal com l'havia dibuixat el Decret de 1858.¹¹ És a dir, l'estètica apareixia de nou com a disciplina universitària, autònoma de la literatura. Amb tot, aquest decret és crucial per a la Universitat de Barcelona i per a la resta d'universitats espanyoles, ja que es podien acollir a un article veritablement innovador que les dotava per donar graus que abans no els eren permesos, sempre que no fos onerós per al Ministeri.¹² Aquesta circumstància va ser aprofitada per la Universitat de Barcelona, que, en la reunió del 31 d'octubre de 1868, a més d'escollir rector el doctor Bergnes de las Casas, acordà establir el doctorat i encarregar la càtedra d'Estètica al doctor Milà i Fontanals i la d'Història de la Filosofia al doctor Xavier Llorens i Barba. En la propera sessió del claustre de professors, del 14 de novembre, els doctors Milà i Llorens refusaren l'oferiment per motius de salut i s'encarregaren les càtedres als doctors Ramon Manuel Garriga Nogués, d'Estètica, i Vidal Valenciano, d'Història de la Filosofia. El pagament d'aquestes càtedres el va suportar la Diputació de Barcelona.¹³ Aquesta situació es mantindrà fins al 1873, amb una nova ordenació dels estudis feta pel Govern estantís de la Primera República Espanyola. Pel Decret de 2 de juny de 1873, se separaven les facultats de filosofia i lletres.

El ministre Eduardo Chao determinava que, per fer la carrera de filosofia, s'havia d'estudiar:¹⁴ «introducción a la filosofía, lógica, sistema de filosofía, filosofía de la naturaleza, antropología psíquica y física, biología y filosofía de la historia, ética, cosmología y teodicea, estética y filosofía del arte, economía, filosofía del derecho, historia de la filosofía.» Entre moltes altres assignatures, la carrera de lletres contenia estudis sobre principis de literatura i una assignatura anomenada «Estética y filosofía del arte» que s'havia d'impartir a la Facultat de Filosofia.

11. El ministre de Foment, Manuel Ruiz de Zorrilla, escrivia en el Decret de 25 d'octubre de 1868: «Respecto de las Facultades, si bien están indicadas por la experiencia y por la opinión de los hombres ilustrados algunas reformas, el Ministro que suscribe se ha limitado a derogar la legislación de 1866 restableciendo la de 1857, porque cree que esas reformas no son tan urgentes como las de la segunda enseñanza.» Vegeu <<http://www.filosofia.org/mfa/fae868b.htm>>

12. «Art. 67. Por este curso se dará la enseñanza en las Universidades de provincia con la misma extensión que en el pasado; pero las Corporaciones populares podrán completar a su costa los estudios necesarios para recibir el grado de Licenciado o de Doctor.» <<http://www.filosofia.org/mfa/fae868b.htm>>

13. Vegeu Jaume SERRA HÜNTER, *Xavier Llorens i Barba*, Barcelona, Arxiu de l'Institut de Ciències, IC, IEC, 1921, p. 160, i Palomeque Torres (1978), p. 378-379.

14. Vegeu l'article 2: <<http://www.filosofia.org/mfa/fae873a.htm>>

En definitiva, els moderats potenciaren l'estudi de les arts a través de la literatura i els liberals a través de la filosofia, en concret, des de l'estètica. Ara bé, l'estètica que propugnaven els liberals era gairebé de manera exclusiva la pròpia del pensament krausista.

ELS TEXTOS

Les legislacions marcaren l'aparició de textos escolars i universitaris que aspiraven a ser reconeguts com a llibres de text hàbils per impartir les assignatures dels plans d'estudi. En especial, ens fixarem en aquells manuals que, com el text de Milà i Fontanals, introduïren l'estètica com a matèria d'estudi a les aules espanyoles. Fonamentalment, la nostra disciplina és tractada a partir de quatre camps d'estudi: la literatura, la metafísica, la psicologia i la retòrica. Forçant una mica la classificació podríem reduir-les a dues concepcions diferents: la que prové d'entendre l'estètica com a introducció dels estudis literaris i artístics i la que l'entén com a estudi de la sensibilitat, enllà de tot art (la metafísica i la psicologia).

El primer manual pensat des de la literatura en el qual ja s'aplica el programa d'estudis del 1846 és el *Manual de estética* de Milà i Fontanals (1848), que ja tractarà més endavant. La vinculació de l'estètica a aquesta disciplina traspasarà totes les legislacions posteriors. Quatre anys després del manual de Milà i Fontanals, Federico Gómez Arias¹⁵ publicà el primer volum llarg sobre aquesta disciplina titulat *Estética e historia crítica de la literatura desde su origen*. Gómez defineix l'estètica com la part introductòria de la literatura.¹⁶ Des d'aquesta mateixa perspectiva, però des de posicions filosòfiques diferents, Isaac Núñez de Arenas va treure el 1858 els *Elementos filosóficos de la literatura. Esthetica*.¹⁷ L'autor estudia elements propis de l'estètica (la bellesa, la sublimitat, l'art, la forma, la imaginació, el gust, el geni...), però com a propedèutica de la literatura. Cal destacar, però, que el primer capítol està destinat a un plantejament metafísic: la relació entre Déu, la natura i l'home. El 1861, Josep Fillol publica els *Sumarios de las lecciones de un curso de literatura general*.¹⁸ El volum

15. Federico GÓMEZ ARIAS, *Estética e historia crítica de la literatura desde su origen*. Madrid: Imprenta de la Viuda de J. Vázquez Martínez e hijos, 1852. Gómez Arias (1828-1900) va ser director de l'Escola de Nàutica de Barcelona entre el 1872 i el 1900.

16. «Estética es la parte de la literatura que tiene por objeto establecer la teoría de lo bello y al establecer esta teoría nos presenta la filosofía del arte, la ciencia de la belleza: esta es sin duda la rama mas importante y primera de los conocimientos literarios...» Federico GÓMEZ ARIAS, *Estética e historia...*, p. 17.

17. Isaac NÚÑEZ DE ARENAS, *Elementos filosóficos de la literatura. Esthetica. Texto aprobado por el Real Consejo de Instrucción Pública, para Literatura General y particular de España. To de theon kalón, sofón, agathón. Platón, diálogo de Fedro*, Madrid, Imprenta de D. F. Sánchez a cargo de Agustín Espinosa, 1858. Segons la *Historia de la filosofía en España hasta el siglo XX*, de Mario Fernández Bejarano (Madrid, Renacimiento, 1927), Núñez de Arenas (1812-1869) és un dels introductors de l'hegelianisme a Espanya. Vegeu <<http://www.filosofia.org/aut/mmb/hfe1707.htm>>

18. Josep FILLOL, *Sumarios de las lecciones de un curso de literatura general principalmente española con estricta sujeción al programa mandado observar de real orden*, València, Imprenta de Don Ignacio Boix, 1861. Altres edicions: 1865 i 1872.

de Fillol està compost per una introducció o «principios generales de literatura», una primera part, l'estètica; una segona part, la preceptiva, i una tercera part, la literatura espanyola. Deu anys després (1871) es publica un altre bon llibre: els *Elementos de literatura general*,¹⁹ de José Fernández-Espino. Aquest volum vol incorporar encara més l'estètica com un element essencial de l'estudi de la literatura. Tot i que es manté la divisió de la literatura en tres parts (part filosòfica —l'estètica—, part preceptiva i part historicocrítica), l'estudi de l'estètica és força complet: s'estudia la bellesa, la lletjor, la filosofia de l'art, la imitació... En definitiva, el volum de Fernández-Espino és molt més una introducció a l'estudi de l'estètica que una aproximació a la literatura. Només un any després (1872), surten els *Principios de literatura general*²⁰ de Manuel de la Revilla i Pedro de Alcántara, en dos volums. El primer tracta de la literatura com a art i dels gèneres literaris i comença la història de la literatura espanyola (arriba fins a la literatura catalana del segle XVI). El segon estudia els autors literaris des del segle XVI fins al XIX. El terreny de l'estètica és tractat en els primers capítols del volum primer; tot i que evita el terme estètica, tracta de l'art i de la bellesa. Encara a final de segle es publiquen manuals en els quals l'estètica és la propedèutica de la literatura. Un cas evident és la reedició de l'obra de Milà i Fontanals, però com a text de nova creació obert als estudiants (en especial als de la Universitat de Barcelona) són els *Principios generales de literatura*²¹ de Josep Franquesa Gomis, del 1899.

Quant a manuals de metafísica, només en destacaré un: el *Curso de filosofía elemental*,²² de Jaume Balmes, del 1847. L'edifici de la filosofia balmesiana és compost per la lògica, l'ètica, la metafísica i la història de la filosofia. La metafísica inclou l'estètica (entesa com a «ciencia que trata de la sensibilidad» i que tracta dels sentits com a elements receptors dels fenòmens i de les sensacions), la ideologia, la gramàtica, la psicologia i la teodicea. Acaba Balmes la seva obra amb una història de la filosofia. Balmes va escriure aquest volum per donar un manual escolar, gairebé simultàniament a quan Gil de Zárate publicava els programes per a les assignatures de filosofia tot aplicant el Pla Calomarde. Les altres grans obres de la metafísica del XIX no utilitzaren aquesta denominació kantiana d'estètica, com per exemple les de Ceferino González²³ i Josep Dauradella.²⁴

19. José FERNÁNDEZ-ESPINO, *Elementos de literatura general y ensayo sobre la ciencia de la belleza*, Sevilla, Imprenta y Librería, 1871.

20. Manuel de la REVILLA i Pedro de ALCÁNTARA GARCÍA, *Principios de literatura general e historia de la literatura española*, Madrid, Tipografía del Colegio Nacional de Sordo-Mudos y de Ciegos, 1872, 2 v.

21. Josep FRANQUESA GOMIS, *Principios generales de literatura*, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de la Caridad, 1899.

22. Jaume BALMES, *Curso de filosofía elemental*, Madrid, Imprenta y Fundación de D. E. Aguado, 1847. La setzena edició el 1943.

23. Ceferino GONZÁLEZ, *Filosofía elemental*, quarta edició revisada per l'autor, Madrid, Imprenta de A. Pérez Dubrull, 1884.

24. La més important és: Josep DAURADELLA, *Instituciones de metafísica*, 2a ed., Barcelona, Establecimiento Tipográfico de José Famades, 1895.

En el terreny de la psicologia,²⁵ val la pena destacar com s'introdueix un terme familiar a l'estètica, que es vol diferent però emparentat: és l'estesiologia. El primer manual en què trobem aquest terme són les *Lecciones de psicología*²⁶ de Salvador Mestres, del 1847. Escriu Mestres: «Estesiología (de *estesis*, facultad de sentir, y *logos*, tratado) es el tratado de la sensibilidad.»²⁷ El 1849, Pere Felip Monlau i José M. Rey Heredia publiquen el *Curso de psicología y lógica*.²⁸ El primer volum, la psicologia, és escrit per Pere Felip Monlau. Des de posicions fisiologistes, Monlau escriu que l'estètica «...és aquella parte de la psicología experimental que trata de la sensibilidad.»²⁹ I la considera la primera regió que ha d'atendre la psicologia, en tant que aquesta «... trata del hombre como ser sensible, inteligente y libre.»³⁰ Sembla que el *Curso* de Monlau estigué més de vint anys com a llibre de text.³¹ Un manual que va substituir el text de Monlau va ser el *Curso de filosofía elemental. Tratado de psicología*³² de José Moreno Castelló, del 1879. Moreno estudia l'estètica com la part de la psicologia empírica (o *dinamilogia*) que està dedicada al conreu de la sensibilitat. Tot seguint el fil de l'estesiologia, arribem al *Curso de filosofía elemental*³³ del doctor Francesc d'Assís Masferrer

25. Altres manuals escolars que no utilitzen ni el terme estètica ni el d'estesiologia són: José MORENO CASTELLÓ, *Curso de filosofía elemental. Tratado de Psicología, para uso de los establecimientos de segunda enseñanza*, Jaén, Establecimiento Tipográfico de los Sres. Rubio y Alcázar, 1879; i Gervasi COSTA, *Elementos de Psicología y lógica*, Vic, Imprenta de Felipe Tolosa, 1849.

26. Salvador MESTRES, *Lecciones de psicología dadas a los alumnos de esta asignatura en el instituto de segunda enseñanza de Barcelona. Obra aprobada para libro de texto por reales órdenes publicadas en la gazeta de 3 de septiembre de 1861 y en la de 16 de septiembre de 1867*, Barcelona, Herederos de la V. Pla, 1867 (altres edicions: 1868, 1870, 1871). Autor d'altres tractats escolars: Salvador MESTRES, *Asignatura de religión y moral: programa que ha formado el profesor de dicha asignatura D. Salvador Mestres para la enseñanza de la misma en el curso de 1847 á 1848...*, Barcelona, Tomás Gorchs, 1847. Salvador Mestres fou també il·lustrador de llibres de Chateaubriand, Gérard de Nerval, Mérimée..., i professor a la Universitat de Bòlonya i a l'Institut de segon ensenyament de Barcelona. Morí el 1879.

27. Salvador MESTRES, *Lecciones de psicología...*, p. 24.

28. Pere Felip MONLAU i José M. REY HEREDIA, *Curso de psicología y lógica escrito con arreglo al programa de esta asignatura para uso de los institutos y colegios de segunda enseñanza*, 2 v., Madrid, Imprenta y Estereotipia. 1a ed., 1849; 2a ed., 1851; 3a ed., 1856; 4a ed., 1858; 5a ed., 1862; 6a ed., 1864; 7a ed., 1866. Pere Felip Monlau (1808-1871).

29. Pere FELIP MONLAU i José M. REY HEREDIA, *Curso de psicología y lógica...*, p. 27. O fins i tot que l'estètica «...aspira a dirigir la sensibilidad» (p. 5).

30. Pere FELIP MONLAU i José M. REY HEREDIA, *Curso de psicología y lógica...*, p. 5. L'arbre del saber humà es dibuixa completament segons la classificació següent: teologia, cosmologia, antropologia. En aquest tercer braç, destaquen la fisiologia i la psicologia. I finalment, com a branques de la psicologia, s'enliren l'estètica, la lògica i l'ètica (p. 4-5).

31. Vegeu Norbert BILBENY, *Filosofía contemporània a Catalunya*, Barcelona, Edhasa, 1985, p. 67.

32. José MORENO CASTELLÓ, *Curso de filosofía elemental*.

33. Francesc d'A. MASFERRER i ARQUIMBAU, *Programa razonado de un curso de filosofía elemental*, Vic, Imprenta y Librería de Ramón Anglada, 1881-1883. La segona edició d'aquest llibre correspon a Francesc d'A. MASFERRER i ARQUIMBAU, *Curso de filosofía elemental*, tom 1, Vic, Imprenta y Librería de R. Anglada, 1886. El 1891 publicà Francesc d'A. MASFERRER i ARQUIMBAU, *Resumen de las lecciones expuestas en el curso de filosofía elemental, adaptado al programa que ha de servir para los exámenes*, Vic, Imprenta y Librería de Ramón Anglada, 1891.

i Arquimbau (1847-1901). L'obra és publicada el 1881 i està dedicada a Llorens i Barba, «mi inolvidable maestro». Masferrer no cau en la solució de Mestres, encara que el segueixi el tecnicisme: «La Estesiología [...] observa los estados y cambios de la sensibilidad. [La] Estética [...] viene a ser como un formulario de preceptos artísticos para guiar la imaginación y el sentimiento en la concepción y apreciación de la belleza» (p. 26). Masferrer s'interessarà més per l'estesiologia que per l'estètica. Finalment, ens cal recordar l'obra del catedràtic de Psicologia, Lògica i Ètica de l'Institut de Manresa Joan Arolas Juaní, *Filosofía elemental*,³⁴ del 1896. En les primeres pàgines, llegim la dedicatòria a Manuel Milà i Fontanals i a la ciutat de Manresa. Arolas segueix fent la divisió entre estètica i estesiologia. Si l'estètica és la ciència de la bellesa, l'estesiologia serà una part de la psicologia experimental a la qual correspondrà «la teoría de la sensibilidad en relación con la belleza» (p. 8). Amb tot, el que ens crida més l'atenció és que es marqui l'estesiologia com a sinònim de l'estètica transcendental. La determinació de l'estètica com a transcendental ens condueix directament a Kant i a la crítica balmesiana del pensador de Königsberg. La sinonímia esdevé més cridanera en adonar-nos que en l'obra d'Arolas no hi ha trets kantians ni el reflex de la crítica de Balmes. En canvi, sí que en la llicència eclesiàstica es marca l'afinitat amb el tomisme.

El primer text escolar que fa veure la importància de l'estètica per a la retòrica és el volum de Joaquim Rubió i Ors, *Manual de elocuencia sagrada*,³⁵ del 1852. També en el terreny de la retòrica i la poètica, l'estètica es presenta com una propedèutica.³⁶ Així mateix presenta l'estètica el professor Josep Coll i Vehí a *Compendio de retórica y poética*,³⁷ del 1862. Coll entén que l'estètica «...es el verdadero fundamento de la literatura, pero no es propio de un tratado elemental su estudio ni tampoco debe dársele una desmedida influencia en una buena educación artística...»³⁸ És per aquest motiu que només la presenta i no en desenvolupa cap dels temes fonamentals. De manera diferent tracta la disciplina Clemente Cortejón en el *Compendio de poética*³⁹

34. JOAN AROLAS JUANÍ, *Filosofía elemental (psicología, lógica y ética)*, Barcelona, Imprenta Gutenberg, 1896.

35. JOAQUIM RUBIÓ I ORS, *Manual de elocuencia sagrada*, Barcelona, Imp. de José Rubió, 1852. 2a ed., 1858.

36. «La elocuencia es el arte de convencer el entendimiento, halagar la imaginación y mover el corazón por medio de la palabra (...). La elocuencia por consiguiente tiene que auxiliarse de la dialéctica en cuanto se dirige a la razón, de la gramática en cuanto tiene que presentar sus pensamientos correctamente y con propiedad, de la estética en cuanto se sirve de la belleza para lograr su triple objeto y se funda en toda clase de conocimientos, pues ellos son fuente de ideas sin las cuales es imposible hablar ni escribir.» JOAQUIM RUBIÓ I ORS, *Manual de elocuencia...*, p. 5.

37. JOSEP COLL I VEHÍ, *Compendio de retórica y poética o nociones elementales de literatura*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1880. La primera edició és del 1862. Altres edicions: 1867, 1869, 1870, 1873, 1875, 1878, 1880, 1882, 1883, 1886, 1892, 1894, 1897, 1905, 1911, 1924 i 1926. Com es pot veure, aquest text va ser molt difós i és una adaptació dels *Elementos de literatura* del mateix autor que es publicà a Barcelona, a la impremta del Diario de Barcelona, el 1856. Les reedicions i readaptacions d'aquest últim text també són múltiples: 1857, 1859, 1868, 1875, 1878, 1885, 1897, 1904, 1910 i 1925.

38. JOSEP COLL I VEHÍ, *Compendio de retórica...*, p. 7 i 8.

39. CLEMENTE CORTEJÓN, *Compendio de poética*, 2a ed., Madrid, Imprenta de Alejandro Gómez Fuentenebredo, 1881. La primera edició és del 1879. N'hi ha una altra edició del 1890.

(1879), que dedica vuit capítols de l'obra a tractar sobre la bellesa, l'emoció estètica, el sublim, el gust, la imaginació... Sempre, però, com a estudi introductor per a la poesia. Per acabar aquest apartat, he de fer referència a *Elementa artis dicendi seu institutiones rhetoricae*⁴⁰ (1880), que dedica tot un tractat previ a les mateixes qüestions elementals.

EL MANUAL DE ESTÈTICA DE MILÀ I FONTANALS (1848)

Manuel Menéndez y Pelayo escriu:

Para la cátedra que en tan raras condiciones regentaba, compuso Milá un breve doctrinal de Estética, que fue el primero de su título en España,⁴¹ aunque la nueva ciencia tuviese entre nosotros antiguos calificados precedentes y contásemos desde el siglo XVIII con ensayos sobre la filosofía de la Bello tan memorables como el de Artega. Interrumpida ú olvidada esta tradición, no habían sido los pensadores catalanes los últimos en renovarla, como lo prueban algunos artículos de *El Europeo* de 1823 en que se expusieron ideas de Schiller sobre la belleza y la sublimidad; y el ensayo de Don Ramón Martí (1839) sobre los sentimientos humanos, entre ellos el sentimiento estético, en que están aprovechados los análisis y observaciones de Reid, Adam Smith, Hutcheson y toda la primitiva escuela de Edimburgo.⁴²

Aquestes afirmacions són matisades per Pedro Aullón de Haro, en les seves paraules inicials a l'última edició que existeix de l'estètica de Milà i Fontanals.⁴³ Aullón defensa que és la primera obra d'aquest títol en l'àmbit català i contradiu Menéndez quan escriu que «...el primer tratado propiamente de Estética compuesto en España no es ni el de Milá, de 1857, ni tampoco, por supuesto, el de su contrincante Núñez de Arenas, que es un año posterior, sino el de Federico Gómez Arias, que tiene por título *Estética e Historia critica de la literatura desde su origen*, impreso en Madrid en 1852.»

Entenc que les paraules de Menéndez incorporen el *Manual de Estética, traducido libremente de V[ictor] C[ousin] y arreglado al programa del Gobierno por M[anuel] M[ilá]*, publicat a Barcelona a la impremta i fundació de Pons i Companyia, del 1848. Aullón deu pensar que la brevetat d'aquest text no el fa mereixedor de considerar-lo un tractat, ni de tenir-lo present a l'hora de parlar dels textos que varen incorporar l'estètica com a disciplina a Espanya.⁴⁴ I tanmateix el professor Aullón s'equivoca. El

40. *Elementa artis dicendi seu institutiones rhetoricae ad novos scholarum usus accommodatae* A. M. D. G., Barcelona, Franciscus Rosalius, 1880. Altres edicions del 1888 i el 1901. El 2000, el professor Jaume Medina va traduir i adaptar aquesta obra al català amb el títol *L'art de la paraula, tractat de retòrica i poètica* (Proa). En la introducció, Medina adjudica l'obra al català Jaume Nonell i Mas (1844-1922).

41. És de la mateixa opinió Antoni Rubió i Lluch: «...Ell és el primer que hagi publicat a Espanya un tractat de filosofia de l'art amb el nom d'Estètica, i el primer estètic espanyol.» Rubió i Lluch (1918), p. 12.

42. Menéndez Pelayo (1908), p. 46.

43. Aullón de Haro (2002), p. I-LXIV.

44. En una única ocasió es refereix al conjunt de manuals publicats per Milà entre el 1848 i el 1849 i diu: «De nuevo puede comprobarse la incidencia y el requerimiento académico para la puesta en marcha

text de Milà era utilitzat a les aules universitàries. En tenim referència directa d'alumnes seus, entre d'altres de Felip Bertran d'Amat,⁴⁵ que escriu: «Comenzó por publicar en 1848 con el título de “Manual de Estética, traducido libremente de V. C.”, el tratado de lo bello de Cousin; mas como discípulo suyo puedo afirmar que muy pocos años después en las explicaciones de la cátedra, ampliaba y modificaba su texto.»⁴⁶

No podem, doncs, passar pàgina tan ràpidament d'aquest manual d'estètica del 1848 que, a més a més d'esdevenir text universitari, representa una adaptació de la filosofia eclèctica sobre la bellesa de Victor Cousin. Cal reivindicar, doncs, aquest manual com el primer text d'estètica per als universitaris i per als professors que havien d'explicar estètica com a estudi propedèutic a la literatura.

La idea de Milà de publicar el *Manual de estética* ha de remuntar-se, inicialment, als programes que el Govern havia fet públics, el 1846, com a aplicació de les directrius explicitades en el Pla Pidal del 1845. El mateix any que publica el manual d'estètica (1848), també dóna a la impremta un *Manual de retórica y poética* i un *Manual de declamación*. Un any més tard, el 1849, surt el seu *Manual de historia antigua* i el *Manual de historia de la Edad Media*. Sempre són tractats breus que volen explicar els continguts dels programes oficials de la Facultat de Filosofia. No se'ns escapa la voluntat de Milà d'oferir als alumnes una línia de textos adequats a l'última legislació vigent.

Milà ja treballa en la composició del text d'estètica a primers del 1847, mentre és a Madrid per examinar-se de la càtedra. En carta al seu germà Pau, del 17 de gener, li diu que ja té el llibre de Víctor Cousin, que el pensa traduir «llibremente» i que tindrà també de referència Jouffroy.⁴⁷ El 21 del mateix mes li torna a escriure dient que farà

de estos estudios» (Aullón de Haro, 2002, p. xxvii). Aullón no hi afegeix res més, i deixa de parlar d'aquest manual d'estètica del 1848.

45. Vegeu Felip BERTRAN D'AMAT, *Del origen y doctrinas de la escuela romántica y de la participación que tuvieron en el adelantamiento de las bellas artes en esta capital los señores D. Manuel y D. Pablo Milá y Fontanals y D. Claudio Lorenzale*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1891.

46. Felip BERTRAN D'AMAT, *Del origen y doctrinas...*, p. 54. També és interessant la notícia que dóna el seu col·lega Joaquim Rubió i Ors: «No sucede lo mismo respecto del motivo que hubo de moverle a dar a la pública luz, por él vertida al castellano, con el rótulo de *Manual de Estética*, el tratado acerca de lo Bello de Cousin. El programa oficial de Literatura, a que teníamos entonces los catedráticos de esta asignatura que ajustar nuestras explicaciones, estaba basado en su parte teórica en dicho tratado, cual lo estaba en la preceptiva y en la histórica en el *Manual de retórica y poética* y en la *Historia de la literatura* del Sr. Gil y Zárate. Siendo entonces obligatorio para los alumnos estudiar en el libro que en sus explicaciones seguía el catedrático, hubo nuestro amigo de creer —siquiera no estuviese del todo conforme con las ideas del ecléctico e inconsecuente, como le apellidaba más adelante, filósofo francés— que facilitaría a sus alumnos el estudio de aquella ciencia, traduciendo el susodicho tratado, con el propósito sin embargo de enmendar en sus enseñanzas las que en aquel libro hallase no ajustadas a sus creencias o no del todo conformes con sus propias teorías estéticas» (Rubio i Ors, 1887, p. 94-95).

47. «Tengo la nueva edición de Cousin, hecha por él mismo. Es más corta, pero más lógica que la que hemos visto. Cita el pasaje de Cicerón, del cual lo tomaría seguramente el Sr. Perico. Cita también el paso de Rafael “Essendo carestía e di'buoni giudici e di belle donne, io mi servo de certa idea que mi viene alla mente.” Este, dice Cousin, es el proceder de Fidas (el descrito por Cicerón) y no enteramente igual al que describe Rafael en las dichas palabras de su carta a Castiglione y que declara haber seguido para su Galatea.

la proposta a Aribau⁴⁸ i tres dies després li parla de l'èxit obtingut i que espera veure Gil de Zárate.⁴⁹ És molt normal que, un cop tenia el projecte aprovat per Aribau, volgués l'opinió de Gil de Zárate, ja que era qui havia escrit el programa que ell volia desenvolupar. El treball es va portar a terme i sortí a finals del 1848.⁵⁰

Aquest petit manual de trenta-sis pàgines conté set capítols, el primer dels quals és titulat «Escuela de lo real y de lo ideal» i s'hi s'afirma que l'objecte de l'estètica és la teoria d'allò que és bell. Com a ciència que és, ha d'investigar, primerament, els caràcters generals de la bellesa; en segon lloc, les qualitats necessàries de l'home que ha de reproduir-la; tot seguit, el que tenen en comú les belles arts, i, finalment, allò que les separa. No ens ensenyarà, però, a distingir entre allò que és bell i allò que és defectuós en les obres d'art, ni ens ensenyarà aquell judici pràctic que s'anomena gust. Aquests elements són, per a Milà, propis de la crítica. Pel que fa a les diverses teories de la bellesa, les redueix totes a dues: la de la *Realitat* i la de la *Idealitat*. La primera defensa que la bellesa es troba només en alguns objectes naturals i, per tant, l'artista creador es redueix a un reproductor o a un simple combinador. La segona considera la bellesa com una idea pura «concebida por nuestra mente sin necesidad de que la esciten los entes reales, y que puede producirse en las artes sin atender ni dar valor alguno a la naturaleza exterior.»⁵¹ Les dues concepcions van aparellades a dues escoles: la realista, amb el sensualisme; la idealista, amb l'idealisme. Ambdues

(*Racolta di lettere sulla pittura*, 1, p. 83). Como el tal Cousin es muy conocido, mañana veré si Aribau quiere que le haga una traducción libre o extracto, para ganar aquí alguna onza. Añadiría algo de Jouffroy, pero dejaría las mejores ideas para nuestra grande obra, que no dejarás de poder vender cuándo vengas a esta; obra que anunciaría con algún aparato en el prólogo. No lo dudes: si las cosas no varían muy radicalmente, ha llegado nuestra época.» *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1922, p. 23-24.

48. «En cuanto a lo de los *Elementos de Estética*, lo propondré uno de estos días a Aribau, aunque es regular que me dé a entender que no compra cosas no hechas.» *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, p. 25.

49. «Aribau ha aceptado lo de los *Rudimentos de Estética*. Espero ver al Sr. Gil de Zárate, que sé ha hablado muy bien de mi por dos conductos, uno de ellos Rubio.» *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, p. 25.

50. Milà i Fontanals va fer-ne arribar un exemplar al seu amic Joaquim Rubió i Ors, que en data 1 de gener de 1849 li escriu: «Por el correo mismo te envío un llamado *Manual* (mejor *Digital*) de *Estética*. Es, como dice modestamente la portada, traducido libremente del señor patriarca de los eclécticos. Mi libertad de traducción ha consistido principalmente en descartar (en cuanto ha sido posible) la materia de palabrotas filosóficas y de aquellas fórmulas mágicas con las cuales los señores filósofos a priori parece que lo explican todo y reconstruyen, si es necesario, el mundo. Se me ha escapado tal vez alguna idea propia y alguna aclaración debida a mi propio caletre. Si es así, ha sido sin intención de mi parte, o, por mejor decir, contra mi intención, pues lo mucho que he pensado y lo poco que he sacado en limpio sobre el particular lo reservo para una futura obra magna que se hará y se publicará... ¿cuándo? ¿cuándo? Como sea, las amables palabras que sobre el particular me dirigiste me hicieron bien, y serán acaso una de las cosas que más tarde me animen para emprender la deseada obra, pues como todo hijo de vecino, y especialmente la desgraciada y turbulenta secta de combinadotes de vocales y consonantes *genus irritabile vatum*, soy un poco amigo de expresiones azucaradas y halagüeñas. La *Estética* es propiedad de Pons: por consiguiente sin interés por mi parte, ve si se puede vender por ahí alguna...» *Epistolari de Manuel Milà i Fontanals*, vol. 1, p. 33.

51. Manuel MILÀ I FONTANALS, *Manual de estética*, Barcelona, Pons y Cía, 1848, p. 4.

escoles tenen defectes: els realistes neguen l'existència de la idealitat, mentre que els idealistes fan una completa abstracció dels models de la natura. Donats els inconvenients d'un sistema i de l'altre, Milà creu que serà millor fer una combinació de tots dos. Aquest esforç ocuparà tot el tractat. Amb tot, si dels dos pols n'hem de prendre un de primer, aquest serà el de la realitat.

El segon capítol és dedicat a «Belleza real e ideal». Entén per bellesa real «todas la bellezas físicas, morales e intelectuales en cuanto se hallan en un objeto real y determinado o en cuanto no ha tenido parte en su producción el entendimiento, ni la mano del hombre.»⁵² Per tant, la bellesa real no es conté tota en el món físic. D'altra banda, no tot allò que provoca plaer és bell i, per tant, no podem concloure que el plaer és la mesura del bell, encara que reconeix que tota bellesa provoca plaer. Si confonem raó i sensibilitat, si es redueix la idea d'allò bell a la sensació del que és agradable, l'art apareixerà sense principis fixos. El gust quedarà sense lleis. Cada individu se sentirà jutge de la bellesa. Si fos així, si fos bell allò que produeix una sensació agradable, seria evident que allò que agrada a una sola persona hauria d'anomenar-se bell, per repugnant que resultés a la resta d'homes. En les arts, tampoc no hi hauria una bellesa veritable, ja que totes les belleses serien relatives. Com podríem fer una història de l'art? No podríem disposar de criteris objectius per saber quina peça és bella i quina no. Arribem a la conclusió que en l'home hi ha sensibilitat i raó i que si bé la sensibilitat és un mitjà per al judici de la bellesa, la raó decideix. Així, doncs, quan els nostres sentits són ferits per una bellesa real, la raó forma el judici «això és bell». I, aleshores, l'«ànim» s'eleva a la concepció d'una idea general de bellesa. Aquesta afirmació ja pressuposa que la idea de bellesa es troba prèviament en el nostre interior. Si la idea de bellesa fos tota continguda en els objectes, per aconseguir-la només caldria reproduir-los. En canvi, tot succeeix de forma contrària. Precisament és la idea de bellesa la que ens allunya de la pura reproducció. La realització d'allò bell —tal com ens ho fa desitjar la «idea» que en tenim— s'efectua a través de l'art. Però el bell en si mateix, com a ideal, és indeterminat. És com l'horitzó: sabem què és, però mai no hi podem arribar. Aquest ideal de la bellesa és una concepció que mai no pot realitzar-se. Per això tota producció artística no és altra cosa que una aproximació. Seran en va tots els esforços que fem per realitzar «tota» la bellesa: «Nada humano, nada terrestre puede darnos la belleza completa, la verdadera belleza, la belleza suprema. Ésta sólo se halla en Dios.»⁵³

El tercer capítol, «De lo bello y lo sublime», mostrarà que són dues les finalitats de l'art: a través de la varietat agradar la sensibilitat física i, mitjançant la unitat, satisfer la raó. Els sentits ens mostren el divers, però no la totalitat, a la qual només s'arriba per la raó. Si bé, d'altra part, la proporció i l'ordre són condicions de la bellesa, no forçosament és bell tot allò que és proporcionat o ordenat. Per haver-hi autèntica bellesa, cal que els dos termes esmentats —varietat i unitat— siguin pre-

52. Manuel MILÀ I FONTANALS, *Manual de estética*, p. 6.

53. Manuel MILÀ I FONTANALS, *Manual de estética*, p. 12.

sents. Establerts aquests principis, es destacarà que allò sublim és el grau de bellesa que ens sobrepassa en tots els ordres.

El capítol quart, «Del sentimiento de lo bello», ens informa que, a més de la sensibilitat i de la raó, l'art necessita «el sentimiento de lo bello.» Davant d'un objecte bell, la raó formula un judici decisiu i universal: això és bell; evidentment, acompanyat de la nostra pròpia facultat perceptiva dels elements físics. Llavors es desperta el sentiment d'allò que és bell, caracteritzat per una *sim-pathia* amb l'objecte i que té per característica la gratuïtat, l'absència de qualsevol mena d'interès. Allò bell es basa a si mateix, sense que se supediti ni a la utilitat, ni a l'interès, ni a l'especulació, ni a la conveniència.

El capítol cinquè, «De la imaginación», introdueix la facultat productora de la bellesa. A més de veure la imaginació com a reproducció mental d'un objecte absent, cal veure-hi també el sentiment. La imaginació és reproductiva i creativa. En el seu estadi contemplatiu, esdevé gust (la facultat de sentir i jutjar allò que és bell) i, en el seu estadi actiu, el geni (la facultat de crear bellesa).

El penúltim capítol és dedicat al símbol. Aquí es determina que la idea capital de la bellesa és la idea moral, ja que s'hi redueixen els diferents gèneres de bellesa. Així, se'n destaquen tres classes: la bellesa física, la moral i la intel·lectual. Totes es redueixen a una i aquesta és interior, espiritual i incorpòria. Si bé tota autèntica bellesa és la bellesa moral o immaterial, si aquesta no es revestís de forma, no existiria per a l'home. I la seva manifestació és el símbol.

L'últim capítol és dedicat a les arts. Aquestes són classificades segons «la ley de la expresión». La més expressiva és la poesia (és paraula i música) i, a més, expressa sentiments que no tenen *forma*, a diferència de la pintura o de l'arquitectura. L'eloqüència, la història i la filosofia no poden ser considerades arts, ja que les mou algun objectiu últim. Les arts es diferencien pels mitjans que utilitzen; en el fons, totes volen expressar l'ideal. Si s'ha de fer una classificació de les arts, recorrerem a la forma, és a dir, a la relació de les arts amb els sentits. Vist així, només existeixen dos tipus d'arts: les de la vista (pintura, escultura i arquitectura) i les de l'oïda (poesia i música).

BIBLIOGRAFIA

- AULLÓN DE HARO, Pedro (2002). «Estudio preliminar». A: MILÀ I FONTANALS, Manuel. *Estética y teoría literaria*. Madrid: Verbum.
- JORBA, Manuel (1984). *Manuel Milà i Fontanals en la seva època*. Barcelona: Curial.
- MENÉNDEZ PELAYO, Manuel (1908). *El Dr. Don Manuel Milá y Fontanals. Semblanza literaria*. Barcelona: Gustavo Gili.
- ORDEN JIMÉNEZ, Rafael V. (2001). «La introducción de la Estética como disciplina universitaria: la protesta de Sanz del Río contra la Ley de Instrucción Pública». *Revista de Filosofía*, núm. 26, p. 241-271.
- PALOMEQUE TORRES, Antonio (1978). «Contribución al currículum universitario de Milá y Fontanals». *Anuario de Filología* (Barcelona: Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona), núm. 4, p. 335-390.

- PALOMEQUE TORRES, Antonio (1979a). «Actos y homenajes a la memoria de Don Manuel Milá y Fontanals después de su muerte (1884-1912)», *Anuario de Filología* (Barcelona: Facultat de Filologia, Universitat de Barcelona), núm. 5, p. 489-536.
- (1979b). *La Universidad de Barcelona desde el Plan Pidal de 1845 a la Ley Moyano de 1857*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1982). *Aportación al estudio de la Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Barcelona en el primer decenio del siglo xx*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- QUEROL GAVALDÀ, Miquel (1953). *La escuela estética catalana contemporánea*. Madrid: CSIC.
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1918). *Manuel Milà i Fontanals. Notes biogràfiques i crítiques*. Barcelona: Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1887). *Noticia de la vida y escritos de D. Manuel Milá y Fontanals que en la sesión pública de 10 abril de 1887 dedicada por la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona a honrar su memoria leyó D. Joaquín Rubió y Ors...* Barcelona: Jaime Jepús Roviralta.